

Фактори впливу на структуру споживання продуктів харчування населенням України

Савченко Т.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Нікопольський факультет
Запорізького національного університету

У статті досліджено динаміку та структуру споживання продуктів харчування населенням України на основі порівняння норм і рівня споживання, визначено та проаналізовано фактори впливу на структуру споживання продуктів харчування (цінові та нецінові детермінанти), запропоновано класифікацію факторів, що впливають на структуру споживання продуктів харчування.

Ключові слова: структура споживання продуктів харчування, рівень і норми споживання, домогосподарства, доходи і витрати, індекс цін, фактори впливу.

Savchenko T.V. ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ НА СТРУКТУРУ ПОТРЕБЛЕНИЯ ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ НАСЕЛЕНИЕМ УКРАИНЫ

В статье исследованы динамика и структура потребления продуктов питания населением Украины на основе сравнения норм и уровня потребления, определены и проанализированы факторы влияния на структуру потребления продуктов питания (ценовые и неценовые детерминанты), предложена классификация факторов, влияющих на структуру потребления продуктов питания.

Ключевые слова: структура потребления продуктов питания, уровень и нормы потребления, домохозяйства, доходы и расходы, индекс цен, факторы влияния.

Savchenko T.V. FACTORS INFLUENCING THE STRUCTURE OF FOOD CONSUMPTION OF THE POPULATION OF UKRAINE

The article studies the dynamics and structure of food consumption of the Ukraine population based on the comparison of standards and level of consumption, defines and analyzes the factors influencing food consumption structure (price and non-price determinants), the classification of factors influencing the structure of food consumption is suggested.

Keywords: structure of food consumption, standards and level of consumption, household, income and expenses, price index, factors of influence.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Споживання населенням безпечних та якісних продуктів харчування у необхідних обсягах є однією з нагальних потреб громадян, що забезпечує підтримку на високому рівні фізичної та розумової активності населення. Здоров'я людини визначається її харчовим статусом, тобто ступенем забезпеченості організму необхідними харчовими речовинами та енергією. Структура споживання має відповідати сучасним уявленням науки про харчування, вимоги якої слід урахувати, розробляючи стратегію розвитку харчової промисловості. Прийняття управлінських рішень щодо рівня забезпеченості та доступності для населення продуктів передбачає виявлення регіональних особливостей споживання населенням продуктів харчування, обумовлене різними соціально-економічними чинниками та звичками населення у харчуванні, а також визначенням факторів,

що впливають на обсяг та структуру споживання населенням харчових продуктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню споживання населення присвячено чимало праць наукового-практичного та методологічного характеру. У працях М.М. Одінцева та І.А. Сало [1; 2] було проведено кількісне оцінювання впливу факторів, що характеризують економічну доступність продовольства, на рівень споживання вибраних груп продуктів харчування. Проте тут досліджується лише споживання окремих видів харчових продуктів, а як фактори розглядаються чинники, пов'язані з попитом та платоспроможністю населення. Оцінюванню економічної доступності продовольства за даними вибіркового обстеження домогосподарств присвячено роботу І.Б. Яціва [3]. Залежність загального рівня споживання продуктів харчування від окремих показників розглянуто в роботі А.Н. Чекавинського

[4]. Теоретичним питанням визначення основних факторів, що впливають на рівень споживання продовольства, присвячена робота Р.П. Мудрака [5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас невирішеним залишається питання щодо визначення факторів не лише економічної групи, але й соціальних, демографічних та інших груп, а також групування цих факторів за класифікаційними ознаками.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення та групування факторів, які впливають на обсяги та структуру споживання харчових продуктів населенням України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Харчова промисловість завжди вважалася для України пріоритетною і стратегічно важливою галуззю, яка здатна забезпечити не тільки потреби внутрішнього ринку, але й вагоме місце держави серед світових країн – лідерів із виробництва продуктів харчування. Доступність харчових продуктів та їх якість впливають на рівень продовольчої безпеки держави, виступають індикаторами її соціальної стабільності.

Отже, питання розгляду індексів виробництва харчових продуктів, споживання основних груп харчових продуктів та індексів цін на харчові продукти набувають неабиякої актуальності, бо з їх допомогою можна проаналізувати, як саме підвищення цін впливає на споживання основних продуктів харчової промисловості, а також як обмежене споживання певних харчових продуктів впливає на обсяги виробництва харчових продуктів в Україні (табл. 1).

Як показують розрахунки таблиці 1, обсяг виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів у 2015 р. в Україні стано-

вив 390 660,9 млн. грн., що на 29,2% більше, ніж за попередній рік, питома вага харчових продуктів у загальному обсязі реалізованої промислової продукції становила 22,4%, що на 5,7% більше ніж за попередній рік. Таким чином, у грошовому еквівалентні динаміка виробництва харчових продуктів з 2013 року має позитивну динаміку, а питома вага харчової галузі за останні п'ять років у загальному обсязі реалізованої промислової продукції збільшилась з 16,6 до 22,4%.

Розглянемо структуру та динаміку споживання продуктів харчування в домогосподарствах у таблиці 2.

За період з 2011 по 2015 рр. спостерігається зменшення споживання у середньому за місяць у розрахунку на одну особу за всіма групами продуктів харчування. Щодо структури споживання, то у 2015 р. зросло споживання молока та молочних продуктів (з 33,8 до 34, 8%), картоплі (з 11,5 до 11,6%), овочів та баштанів (з 15 до 15,3%), найсуттєвіше скоротилось споживання риби (з 2,7 до 2,1%) та фруктів і ягід (6,2 до 5,5%).

Розглянемо відповідність споживання продуктів харчування раціональними нормам споживання та обсягу споживання продуктів харчування за споживчим кошиком у таблиці 3.

Результати порівняння показників раціонального споживання продуктів харчування та фактичного споживання у 2015 р. показали, що фактичне споживання продуктів харчування майже за всіма групами продуктів, окрім рослинних жирів та хліба і хлібних продуктів, не дотягують до норм споживання, рекомендованих МОЗ на рівні від 58,7% (фрукти, ягоди) до 21,4% (яйця). Щодо результатів порівняння показників споживання продуктів за споживчим кошиком та фактичного споживання ми бачимо протилежну ситуацію: за такими

Таблиця 1

Динаміка виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів в Україні за 2011–2015 рр.

Показник	2011	2012	2013	2014	2015
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів, млн. грн.	216 454,0	245 869,7	253 439,0	302 391,9	390 660,9
Зміни до попереднього року, %		97,0	103,0	119,3	129,2
Питома вага у загальному обсязі реалізованої промислової продукції, %	16,6	18,0	19,2	21,2	22,4
Зміни до попереднього року, %		108,4	106,7	110,4	105,7

Джерело: розраховано автором на підставі даних офіційного сайту Державної служби статистики України [6]

групами продуктів, як м'ясо і м'ясопродукти, молоко і молочні продукти, яйця, риба і рибопродукти, рослинні жири, фактичне споживання перевищує кількісні показники обсягів споживання за споживчим кошиком, але при цьому залишаються групи продуктів, що не дотягують до норм споживання навіть за споживчим кошиком (цукор, картопля, овочі, фрукти, хліб та хлібні продукти). Такі зміни у споживанні можуть свідчити про недоступ-

ність або недостатню доступність продуктів харчування для більшості населення України. Для підтвердження цієї думки розглянемо індекс цін на продукти харчування у таблиці 4.

Найбільше зростання цін відбулося у 2015 р. За окремими видами продуктів зростання складає від 22,8 до 72,8%, зниження ціни відбулося лише на один вид продукції – овочі (3,7%). Середнє зростання цін на продукти харчування та безалкогольні напої скла-

Таблиця 2

Структура та динаміка споживання продуктів харчування в домогосподарствах

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах (у перерахунку в первинний продукт) у середньому за місяць у розрахунку на одну особу	2011	2012	2013	2014	Структура споживання, % (2014 р.)	2015	Структура споживання, % (2015 р.)
м'ясо і м'ясопродукти, кг	5,1	5,0	5,1	4,9	8,2	4,6	8,1
молоко і молочні продукти, кг	19,1	19,6	20,3	20,3	33,8	19,8	34,8
яйця, шт.	20	20	20	20	–	19	–
риба і рибопродукти, кг	1,7	1,7	1,8	1,6	2,7	1,2	2,1
цукор, кг	3,2	3,1	3,0	3,0	5,0	2,8	4,9
олія та інші рослинні жири, кг	1,8	1,8	1,7	1,7	2,8	1,6	2,8
картопля, кг	7,9	7,8	7,1	6,9	11,5	6,6	11,6
овочі та баштанні, кг	9,9	10,1	9,4	9,0	15,0	8,7	15,3
фрукти, ягоди, горіхи, виноград, кг	3,7	3,7	4,1	3,6	6,2	3,1	5,5
хліб і хлібні продукти, кг	9,2	9,1	9,0	9,0	15,0	8,5	14,9

Джерело: розраховано автором на підставі даних офіційного сайту Державної служби статистики України [6]

Таблиця 3

Норми і рівень споживання продуктів харчування населенням України, кг на рік

Продукти	Раціональна норма споживання	Споживчий кошик	Фактичне споживання у 2015 р.	2015 р., % до раціональної норми	2015 р., % до споживчого кошику
м'ясо і м'ясопродукти, кг	83	53,0	55,2	66,5	104,2
молоко і молочні продукти, кг	380	148,5	237,6	62,5	160
яйця, шт.	290	220	228	78,6	103,6
риба і рибопродукти, кг	20	13,0	14,4	72	110,8
цукор, кг	38	37,0	33,6	88,4	90,8
олія та інші рослинні жири, кг	13	7,1	19,2	147,7	270,4
картопля, кг	124	95,0	79,2	63,9	83,4
овочі та баштанні, кг	161	110	104,4	64,8	94,9
фрукти, ягоди, горіхи, виноград, кг	90	64	37,2	41,3	58,1
хліб і хлібні продукти, кг	101	123,4	102	101	82,7

Джерело: розраховано автором на підставі даних офіційного сайту Державної служби статистики України [6]

дає 130,1%. Таким чином, внаслідок зростання виробництва харчових продуктів у 2015 р. на 29,2% відбулося лише зростання цін на продукцію, а збільшення питомої ваги у загальному обсязі реалізованої промислової продукції відбулося за рахунок зменшення виробництва частки інших видів продуктів промисловості.

Виявлені тенденції змін у структурі споживання продуктів харчування співпада-

ють із динамікою індексу цін на ці продукти. У 2015 р. зменшення ціни характерно лише для овочів (на 3,7%), на такі продукти харчування, як молочні продукти, м'ясо, жири, хліб, відбулося майже рівномірне зростання цін в межах від 20% до 30%, тому суттєвих змін у споживанні цих продуктів не спостерігалось. Найбільше подорожчали такі продукти харчування, як риба (на 46,8%) та фрукти (на

Таблиця 4

Динаміка індексу цін на основні продукти харчування

Індекс цін на основні продукти харчування	2013	2014	2015
Продукти харчування та безалкогольні напої	97,8	104,0	130,1
Продукти харчування	97,6	104,0	129,9
Хліб	104,0	102,8	130,1
Макаронні вироби	101,9	102,0	129,0
М'ясо та м'ясопродукти	98,1	101,7	129,4
Риба та продукти з риби	96,1	105,0	146,8
Молоко, сир та яйця	99,9	103,5	122,8
Олія та жири	99,6	103,3	124,1
Фрукти	88,0	103,0	172,8
Овочі	88,3	114,4	96,3
Цукор	92,3	97,4	123,1
Безалкогольні напої	102,2	103,4	134,4
Алкогольні напої, тютюнові вироби	108,4	101,8	130,2

Джерело: згруповано з матеріалами офіційного сайту Державної служби статистики України [6]

Таблиця 5

Характеристика структури домогосподарств

Класифікаційна ознака	2011	2012	2013	2014	2015	2015 до 2014, %
Середній розмір домогосподарства, осіб	2,59	2,58	2,58	2,58	2,59	100,4
Середній розмір домогосподарства у розрахунку на умовних дорослих, осіб	2,11	2,11	2,11	2,10	2,11	100,5
Розподіл домогосподарств за кількістю осіб у їх складі (%), в тому числі:	Відсотки					
одна особа	23,6	22,4	22,6	22,8	20,3	89,0
дві особи	27,9	30,0	29,1	29,6	32,5	109,8
три особи	25,8	25,0	26,9	25,3	25,9	102,4
чотири особи і більше	22,7	22,6	21,4	22,3	21,3	95,5
Частка домогосподарств із дітьми (до 18 років) (%)	38,0	38,0	38,0	38,0	38,2	100,5
Частка домогосподарств без дітей (%)	62,0	62,0	62,0	62,0	61,8	99,7
Розподіл домогосподарств із дітьми (%) за кількістю дітей у їх складі, в тому числі:	Відсотки					
одна дитина	74,9	75,6	75,4	73,6	75,7	102,9
дві дитини	22,5	21,8	22,4	23,3	21,2	91,0
три дитини і більше	2,6	2,6	2,2	3,1	3,1	100

Джерело: згруповано з матеріалами офіційного сайту Державної служби статистики України [6]

72,8%), які і зазнали найбільшого скорочення у раціоні харчування.

Вагомий вплив на рівень споживання справляє соціально-демографічна структура населення, яка характеризується комплексом відносних та середніх показників (частка домогосподарств з дітьми до 18 років,

середня кількість безробітних у розрахунку на одне домогосподарство, середній розмір домогосподарств за кількістю членів тощо). Окремі характеристики складу домогосподарств згрупуємо у таблицю 5.

Середній розмір домогосподарств з 2011 по 2015 рр. майже не змінювався і склав 2,59 осіб

Таблиця 6

Динаміка сукупних доходів і витрат домогосподарств в Україні за 2011–2015 рр.

Показник	2011	2012	2013	2014	2015
Сукупні доходи в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	3 853,9	4 144,5	4 470,5	4 563,3	5 231,7
Зміни до попереднього року, %		107,5	107,9	102,1	114,6
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	3 458,0	3 592,1	3 820,3	4 048,9	4 952,0
Зміни до попереднього року, %		94,0	106,3	105,9	122,3

Джерело: розраховано автором на підставі даних офіційного сайту Державної служби статистики України [6]

Таблиця 7

Структура сукупних витрат

Стаття витрат	2011	2012	2013	2014	2015	2015 до 2014, %
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	3 458,0	3 592,1	3 820,3	4 048,9	4 952,0	122,3
Структура сукупних витрат домогосподарств	Відсотки					
Споживчі сукупні витрати:	90,1	90,8	90,2	91,6	92,9	101,4
продукти харчування та безалкогольні напої	51,3	50,1	50,1	51,9	53,1	102,3
алкогольні напої, тютюнові вироби	3,4	3,5	3,5	3,4	3,3	97,1
непродовольчі товари та послуги, в тому числі	35,4	37,2	36,36	36,3	36,5	100,6
одяг і взуття	5,7	6,1	5,9	6,0	5,7	0,95
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	9,6	9,9	9,5	9,4	11,7	124,5
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2,2	2,3	2,3	2,3	2,0	87,0
охорона здоров'я	3,2	3,4	3,4	3,6	3,7	102,8
транспорт	4,0	4,3	4,3	4,3	3,7	86,1
зв'язок	2,6	2,8	2,8	2,8	2,4	85,7
відпочинок і культура	1,9	2,0	2,1	1,8	1,5	83,3
освіта	1,3	1,3	1,2	1,1	1,1	100
ресторани та готелі	2,5	2,5	2,5	2,3	2,0	87,0
різні товари і послуги	2,4	2,6	2,6	2,7	2,7	100
Неспоживчі сукупні витрати	9,9	9,2	9,8	8,4	7,1	84,5

Джерело: згруповано з матеріалами даних офіційного сайту Державної служби статистики України [6]

на одне домогосподарство. У 2015 р. зросла частка домогосподарств, що мають дві особи, на 9,8%. Маже не змінилась протягом останніх років частка домогосподарств із дітьми – 38,2%. Але у 2015 р. змінився розподіл домогосподарств із дітьми за кількістю дітей у їх складі: на 2,9% збільшилась кількість сімей з однією дитиною, але зменшилась кількість сімей із двома дітьми – на 9%.

Відповідно до зазначених динамічних змін за останній аналізований період спостерігається тенденція до досить вагомого зростання кількості багатодітних сімей в Україні, але за останні два роки цей показник не змінився.

Характеристиками рівня споживання продуктів харчування є показники диференціації доходів населення – показники ресурсів та витрат домогосподарств (середньомісячна заробітна плата, витрати на продукти харчування тощо). Розглянемо динаміку сукупних доходів та витрат домогосподарств у таблиці 6.

Згідно з отриманими розрахунками за останні два роки темпи зростання сукупних витрат домогосподарств (5,9% та 22,3%) значно випереджають темпи зростання сукупних доходів (2,1% та 114,6%).

Рівень життя населення в сучасних умовах визначається не лише достатніми обсягами споживання продуктів харчування, але й забезпеченістю непродовольчими товарами та різноманітного роду послугами. Обсяг і динаміка споживання останніх є одними із важливих індикаторів рівня життя. Чим більше ресурсів населення може спрямовувати на задоволення своїх потреб у різноманітних

послугах, задовольнивши попередньо першочергові потреби в їжі, одязі та взутті, житлі й основних предметах тривалого користування, тим вище стає рівень його добробуту. Розглянемо структуру сукупних витрат домогосподарств у таблиці 7.

Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство у 2015 р., порівняно з 2014 р., збільшились на 22,3%, а зростання частки споживчих сукупних витрат склало 1,4%.

Найбільше зросла частка витрат на комунальні послуги (житло, вода, електроенергія та інші види палива) – 24,5%, зменшилась частка витрат на алкогольні напої та тютюнові вироби – 2,9%, одяг і взуття – 0,05%, предмети домашнього вжитку, побутову техніку – 13%, транспорт – 13,9%, зв'язок – 14,3%, відпочинок та культуру – 12,7%, ресторани і готелі – 13%.

Зросла частка витрат на продукти харчування та безалкогольні напої (на 2,3%), а оскільки ці витрати у 2015 р. склали 53,1% від споживчих сукупних витрат, це підштовхнуло населення до економії на інших видах витрат.

Вагомий вплив на структуру споживання продуктів харчування чинять такі фактори, як соціально-демографічна структура домогосподарств, доходи та витрати населення, оскільки саме вони формують його купівельну спроможність. Співвідношення доходів, рівень і співвідношення цін (індекс споживчих цін на харчові продукти, показники роздрібного товарообороту, курс долара США до гривні) також справляють суттєвий вплив на рівень та структуру споживання продук-

Таблиця 8

**Класифікація факторів,
що впливають на структуру споживання продуктів харчування**

Група	Фактори
Економічні	Рівень сукупних доходів домогосподарств
	Рівень сукупних витрат домогосподарств
	Рівень і співвідношення цін на продукти харчування
	Рівень витрат на обов'язкові платежі (комунальні послуги)
Соціально-демографічні	Статеві-віковий склад населення
	Середній розмір домогосподарств
	Кількість працюючих осіб у домогосподарстві
Медично-біологічні	Медично-біологічні норми споживання
	Стан здоров'я населення
Соціально-психологічні	Культура споживання та спосіб життя населення
	Особисті уподобання споживачів
	Психологічний вплив ЗМІ (про здоровий образ життя)

Запропоновано автором

тів харчування населенням України. Але на структуру споживання продуктів харчування чинять вплив й інші фактори, серед яких присутні як такі, що склалися історично і мають стійкий характер (культура споживання і спосіб життя), так і такі, що з'явилися не так давно (психологічний вплив ЗМІ). Розглянемо класифікацію факторів впливу на структуру споживання продуктів харчування у таблиці 8.

Таким чином, необхідно зазначити, що найбільш вплив на структуру споживання продуктів харчування населенням України чинять економічні фактори: випередження темпів росту сукупних витрат домогосподарств, рівень і співвідношення цін на продукти харчування та обов'язкові платежі примушують домогосподарства до економії і, як наслідок, покупки більш дешевих продуктів харчування. Зміни соціально-демографічних факторів обмежують можливості отримання додаткових доходів родиною внаслідок необхідності утримання непрацездатних членів родини. Медично-біологічні фактори вимагають збільшення витрат на корисні продукти харчування з метою оздоровлення, оскільки у більшості родин спостерігаються наслідки сучасної структури харчування, насамперед такі, як порушення харчового статусу. Соціально-демографічні фактори теж обумовлюють певні особливості структури харчування:

страви, притаманні українській нації, спосіб життя сучасної людини – «їжа швидкоруч». Незважаючи на психологічний вплив ЗМІ про здоровий образ життя, для населення України залишається актуальною проблема надлишкової маси тіла і ожиріння.

Висновки з цього дослідження. Аналіз структури і динаміки споживання харчових продуктів населенням України виявив значні відхилення у фактичному споживанні до раціональних норм споживання, обумовлені зниженням доступності продовольства через зменшення купівельної спроможності населення. Виявлені тенденції змін у структурі споживання продуктів харчування співпадають із динамікою індексу цін на ці продукти. Значний вплив на зміни у структурі споживання продуктів харчування зробили випередження темпів росту сукупних витрат домогосподарств над сукупним доходом, а також зростання частки витрат на обов'язкові платежі.

За результатами дослідження було класифіковано фактори впливу на структуру споживання продуктів харчування у чотири основні групи: економічні, соціально-демографічні, медично-біологічні та соціально-психологічні.

Напрямом подальших досліджень є розробка методичного забезпечення аналізу структури споживання продуктів харчування населенням України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Одінцов М.М. Формування попиту на продукти харчування / М.М. Одінцов // Економіка АПК. – 2011. – № 10. – С. 111–115.
2. Сало І.А. Прогнозування попиту на внутрішньому ринку плодів та ягід / І.А. Сало // Науковий вісник Національного університету біоресурсів природокористування України. – 2009. – Вип. 141. – С. 284–288.
3. Яців І.Б. Оцінка варіації рівня економічної доступності продовольства / І.Б.Яців, С.Ф.Яців // Економічний аналіз : зб. наук. праць / редкол.: В.А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Том 15. – № 1. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – С. 228–236.
4. Чекавинский А.Н. Моделирование продовольственной безопасности региона / А.Н. Чекавинский, Р.Ю. Селименков // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. – 2014. – № 4 (34). – С. 226–235.
5. Мудрак Р.П. Поведінка споживача як чинник продовольчої безпеки домогосподарства / Р.П. Мудрак // Економічний часопис – XXI. – 2014. – № 3–4(1). – С. 27–30.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.